

אמֹר לַחֲכָמָה אַחֲתֵי אֵת

נפש לאסתר אומן זכרה לברכה

נשים בעולם היהודי

כתב עת למחקר והגות

חוברת טו
תש"ף • 2019

המרכז לחקר האשה ביהדות
ע"ש פניה גוטספלד הלר
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן

הנהלה: פרופ' ישראל אומן, פרופ' אלישע האס, פרופ' אביעד הכהן,
פרופ' ירון הראל, פרופ' מרים פאוסט, רחל פורסטנברג

עורך ראשי: פרופ' יהודה פרידלנדר
עורכת: ד"ר רבקה גולדברג (דביר)

מערכת: פרופ' יפה ברלוביץ, פרופ' זאב גריס, ד"ר מיכל הלד, ד"ר רות
למדן, פרופ' לילך רוזנברג-פרידמן, פרופ' יעל שמש

מועצת מערכת: פרופ' שולמית אליצור, פרופ' ניצה בן-דב, פרופ' תמר
וולף-מונזון, ד"ר רוני ויינשטיין, פרופ' חוה טורניאנסקי, פרופ' אוריאל
סימון, פרופ' חביבה פדיה, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' דוד רוסקיס, פרופ'
איטה שדלצקי, פרופ' זיוה שמיר, פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית: חנה פורטגנג

רשימת המשתתפים:

פרופ' לאה בורנשטיין-מקובצקי, אוניברסיטת אריאל
ד"ר שרון גבע, אוניברסיטת תל-אביב ומכללת סמינר הקיבוצים
ד"ר גדעון טיקוצקי, האוניברסיטה העברית, ירושלים
ד"ר טובי מרגליות, אוניברסיטת תל-אביב
ד"ר מתן נויירמן, גבעת שמואל
ד"ר ציפי קויפמן ז"ל, אוניברסיטת בר-אילן
ד"ר רות קרא-איונוב קניאל, אוניברסיטת חיפה
פרופ' לילך רוזנברג-פרידמן, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' יעל שמש, אוניברסיטת בר-אילן
ד"ר מיכל שיר-אל, תקוע

ISSN 1565-3625

© כל הזכויות שמורות

המרכז לחקר האשה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 5290002
דוא"ל: massehet@gmail.com

כתב העת **מסכת** נוסד ב'מתן, מכון תורני לנשים' לזכרה של אסתר אומן, שהייתה בין תלמידותיו הראשונות. אסתר, שהקדישה את חייה לביתה ולגידול משפחתה, החלה לחבוש את ספסלי בית המדרש בהיותה בת שישים ושתיים, ולראשונה בחייה התעמקה בלימודי תנ"ך, תלמוד ומחשבת ישראל. לאחר שש שנים נפטרה ממחלת הסרטן. קורות חייה מגלמים אולי יותר מכל את מהפכת לימוד התורה לנשים שבדור האחרון.

המרכז לחקר האישה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר
אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן

תוכן העניינים:

עמ' 11	'וְכַאֲשֶׁר אֶבְדְּתִי אֶבְדְּתִי' (אסתר ד, טז) – סיפורה של השליחה-המושיעה אסתר יעל שמש ומתן נויירמן
עמ' 31	'קא מרנני רבנן אבתריך': בת רב חסדא ורבא – זיקות וקשרים בין בני הזוג במרחבי הקורפוס התלמודי מיכל שיר-אל
עמ' 67	חינוך האישה היהודייה בבתי הספר של המיסיון באימפריה העות'מאנית לאה בורנשטיין-מקובצקי
עמ' 109	'מופע של אישה אחת': סיפורה של אתל בלום, מייסדת מקצוע הריפוי בעיסוק ביישוב לילך רוזנברג-פרידמן וטובי מרגליות
עמ' 143	לאה גולדברג האנגלופילית: מחשבה מחודשת על אופקי תרבותה ותרבות זמנה גדעון טיקוצקי
עמ' 165	לא גיבורות ראשיות: סיפור הקשריות במחתרות גטאות פולין בהיבט מגדרי שרון גבע
עמ' 197	'קרבה אל נפשי גאלה' – הבעל שם טוב ו'שיטת ימימה' ציפי קויפמן
עמ' 225	'כי אל אשר תלכי' – לזכר ד"ר ציפי קויפמן ז"ל רות קרא-איונוב קניאל

תקצירים באנגלית

דבר המערכת

חוברת זו של כתב העת מסכת, היוצא לאור זו הפעם החמש עשרה לזכרה של אסתר אומן ע"ה, פותחת במאמר העוסק באסתר שעל שמה נקראו כל ה'אסתריות' מאז ומתמיד – אסתר המלכה משושן הבירה.

מאמרם של יעל שמש ומתן נויירמן מדגיש את ייחודה של אסתר המלכה שהושיעה את עמה והצילה אותו מהשמדה אכזרית. הכותבים מייחסים חשיבות רבה להיחלצות אסתר לפעולת ההצלה בשליחותו של מרדכי בן דודה, שהטיל על כתפיה הצעירות את השליחות הנועזת. בקבלה עליה את השליחות הקשה, המורכבת והמסוכנת הזו הפכה אסתר לדמות נשית מרכזית ובולטת בקבוצה המיוחדת של שליחים ומושיעים במקרא שהושיעו את עם ישראל בזמנים ובמצבים שונים.

המאמר מתמקד בעיקר בהשוואה מרתקת בין המושיעה-השליחה אסתר לבין הגדול והחשוב במושיעי העם – משה. ואולם את משה ומושיעים-שליחים אחרים שלח האל, ודבר זה חיזק ועודד אותם וגם הגדיל את סיכויי הצלחת השליחות, ואילו את אסתר שלח אדם, ומן הרגע שקיבלה עליה את השליחות נשארה בודדה במערכה – חייה וחיי עמה תלויים בתושייתה וביכולותיה השכליות והנשיות.

אלפי שנים אחר כך, בחלק אחר של העולם ושל ההיסטוריה האנושית ותחת עולו של שליט אכזר ומתוחכם פי כמה, נחלצו עשרות נשים למשימה קשה ונועזת של שליחות למען עמן. איש לא השלה את עצמו בימי השואה האיומים כי בדרך זו תבוא הצלה או תתבטל איזו גזרה, ובכל זאת סיכנו נשים צעירות אלו את חייהן ומילאו כל שליחות שהוטלה עליהן: הן העבירו הודעות, כסף, ולעיתים גם כלי נשק, וכל זה בימים שעצם ההימצאות מחוץ לתחום הגטו, גם ללא כל שליחות שהיא, העמידה אותן סכנת חיים מיידית.

לנשים בימי השואה היה סיכוי רב יותר משהיה לגברים יהודים שלא להיתפס ולא להיחשף כיהודיות, והן קיבלו שליחות זו עליהן באומץ לב ובמסירות נפש עצומה, מסירות נפש כפשוטה: נערות ונשים רבות שילמו בחייהן כשנתפסו ונורו ברחוב או נשלחו למחנות. על שליחות מופלאות אלו כותבת שרון גבע במאמרה 'לא גיבורות ראשיות: סיפור הקשריות במחתרות גטאות פולין בהיבט מגדרי'.

גם מאמרו של לילך רוזנברג-פרידמן וטובי מרגליות, "מופע של אישה אחת": סיפורה של אתל בלום, מייסדת מקצוע הריפוי בעיסוק ביישוב, עוסק באישה שקיבלה עליה שליחות ששינתה את פני המציאות הרפואית – ובעיקר השיקומית – בארץ.

פעילותה של בלום יצרה מציאות חדשה שהשפיעה השפעה עמוקה וארוכת שנים הן על חייהם של חולים ופצועים רבים, ובהם מספר גדול של חיילים ופצועי מלחמה, הן על מציאות חייהן של נשים רבות שחיפשו עיסוק משמעותי ומועיל בימים שבהם רוב הנשים עדיין נאלצו לשבת בבית.

שילובן של נשים בתחומי תעסוקה מקצועיים הוא אחת מתרומותיהם החשובות של מוסדות החינוך לנשים, שהתחילו להתפתח במאה התשע עשרה בקהילות רבות בעולם היהודי.

בקהילות היהודיות באימפריה העות'מאנית תרמו חברות המיסיון למיניהן תרומה גדולה לפתיחתם ולהתפתחותם של מוסדות אלו, כפי שנראה במאמרה של לאה בורנשטיין-מקובצקי, העוסק בחינוך האישה היהודייה בבתי הספר של המיסיון באימפריה העות'מאנית. גם אנשי המיסיון, כפי שמשמע משמם, קיבלו עליהם שליחות שבמוקדה הסמוי, אם לא הגלוי, הייתה הכנסת יהודים רבים ככל האפשר – ובמקרים רבים דווקא נשים יהודיות – תחת כנפי הכנסייה הנוצרית (המאמר עוסק בעיקר במיסיון הפרוטסטנטי). ואולם המיסיונרים, כפי שעולה מן המאמר, לא העריכו נכונה את הזיקה העמוקה של הנשים והנערות היהודיות לעמן ולדתן, ועל אף מוסדות החינוך הרבים שנוסדו ומספר התלמידות הגדול שלמדו בהם היה מספר המתנצרות קטן ביותר.

עם זאת מילאו אנשי המיסיון שליחות חשובה אחרת, שמן הסתם לא התכוונו אליה, וסייעו בהוצאת משפחות יהודיות רבות ממעגל העוני: הם לימדו במוסדותיהם את מקצוע התפירה ואפשרו לנשים רבות למצוא תעסוקה מכובדת ולסייע לעצמן ולמשפחותיהן. עוד תועלת חשובה צמחה מפעילות המיסיון: הרצון למנוע מאנשי הקהילה לשלוח את בנותיהם לבתי הספר של המיסיון היה גורם חשוב ביותר בצמיחתם של בתי הספר של כ"ח ובהתפתחות החינוך לנשים בקהילה היהודית באימפריה העות'מאנית.

עשרות שנים אחר כך מילאה לאה גולדברג (אולי בבלי דעת ובלי שהתכוונה לכך) שליחות תרבותית-פואטית כשנשאה את בשורת השירה, הספרות והתרבות דוברת האנגלית בכללותה אל עולם הספרות הארץ-ישראלי, שנבנה

על יסודותיהם הרחבים והיציבים של עולמות הספרות והתרבות הגרמניים והרוסיים. גולדברג, שאף היא צמחה בעולמות תרבות אלו, ביקשה להתרחק מהם בעקבות ההתרחשויות הפוליטיות בשנות השלושים ונכנסה בעומק וביסודיות כדרכה תמיד, בכל סביבה תרבותית שהיא, אל המרחב התרבותי דובר האנגלית, והייתה לשליחתו במחוזות התרבות התל אביביים דוברי הרוסית. על זיקתה של גולדברג לספרות האנגלית והאמריקאית תקראו במאמרו של גדעון טיקוצקי, 'לאה גולדברג האנגלופילית: מחשבה מחודשת על אופקי תרבותה ותרבות זמנה'. ה'אנגלופיליות' שפיתחה גולדברג – בשונה ממשוררים אחרים בני דורה – בעקבות הזעזועים הפוליטיים שחזתה בעיניה בעודה באירופה, אפשרה לה להיות גשר בין הדור הצעיר של המשוררים למשוררים בני דורה.

הדמות הבולטת במאמרה של מיכל שיר-אל היא אשתו של האמורא רבא, המכונה בת רב חסדא. אף שדמותה ויחסיה עם אישה רבא זוכים להבלטה נדירה בתלמוד, כפי שמבהירה שיר-אל במאמרה "קא מרנני רבנן אבתריך": בת רב חסדא ורבא – זיקות וקשרים בין בני הזוג במרחבי הקורפוס התלמודי, היא לעולם אינה נזכרת בשמה, ואיננו יודעים כלל מהו; היא קרויה תמיד על שם אביה, 'בת רב חסדא'.

אישה דעתנית זו, אשר קולה נשמע בבית, בבית הדין ואף בדיונים הלכתיים בבית המדרש ומעשיה חורגים ממעשיהן של נשים אחרות וגם ממעשיהם של חכמים ושל שאר האנשים, מיוחסת תמיד אל אביה רב חסדא ולא אל אישה רבא. נראה כי גם כלפי בעלה וגם כלפי הקוראים והעולם כולו אין היא אלא המייצגת, השליחה של רב חסדא בעולם.

כמו רב חסדא גם מייסד החסידות, ר' ישראל בעל שם טוב, הבעש"ט, ידוע בקשרים המיוחדים שהיו לו עם בתו אדל, אך המאמר האחרון בחוברת, מאמרה של ציפי קויפמן ז"ל, אינו עוסק ביחסיו של הבעש"ט עם בתו אלא בזיקה של תורתו לתורתה של אישה שחייתה כמאתיים שנים אחריו. ציפי ע"ה מצאה קווי דמיון וזיקות עמוקות בין הגותו הקיומית של הבעש"ט לתורת החשיבה התודעתית של ימימה אביטל.

ימימה אביטל היא אולי האישה המיסטיקנית הראשונה שפעלה במסגרת המסורת היהודית והניחה אחריה לעולם דרך מעשית-רוחנית. בדומה לבעש"ט פעלה גם ימימה אביטל הן כמיסטיקנית הן כמאגיקונית ונתנה לתלמידיה ולחסידיה הרבים תמיכה רוחנית ומוסרית, הדרכה בתחום המידות

וגם עזרה ממשית במקרי מצוקה, בעיקר בהקשרים רפואיים, ובדומה לבעש"ט הדריכה את תלמידיה לעבודה עצמית אינטנסיבית, עבודת מידות, הדומה לפרקטיקות חסידיות שגם בבסיסן השאיפה לשלמות נפשית ולחוויה של שמחה והתרוממות רוח.

ציפי ז"ל נפרדה מעולמנו בדמי ימיה ממש בזמן תהליך ההגהה של המאמר, ולכן אנו חותמים את החוברת בדברי פרדה של ידידתה, חוקרת הקבלה רות קרא-איונוב קניאל.

נשים כבודדות, נשים כבנות זוג ונשים כציבור, נשים בעולם של שלום ונשים בימים של גזרות ומלחמות, נשים בעולם של חומר ונשים בעולם של רוח הן הנשים שמעשיהן, יצירתן והגותן מרכיבים את חוברת טו של מסכת.